

Verdensborgeren på Fyn

Johan Bülow og
Sanderumgårds have

Af
Lars Bisgaard

På Historiens Dag den 22. maj 2005 afholdt Historisk Samfund for Fyns Amt en velbesøgt udflygt til Sanderumgård. Vi skulle se og høre om det arbejde, som pågår med at genskabe gårdens berømmede romantiske have. Denne artikel følger besøget op, idet vi har glæden at præsentere en samlet serie på 13 små kobberstik, som blev stukket af haven i årene 1798–1803 af kunstneren Johann Friderich Clemens. Han kaldte sig på disse stik ven af godsets ejer Johan Bülow. Bülow var en overordentlig spændende personlighed, som fortjener fornyet opmærksomhed.

Med de fleste herregårde er det sådan, at en til to ejere skiller sig ud fra mængden og i særlig grad forbindes med godsets historie. Det er ikke altid retfærdigt, for mange har gennem århundrederne på godt og ondt været en brik i gårdens historie, men den menneskelige hukommelse er ikke skabt til alenlange rækker af ejere og kalder på det spektakulære.

Sådan er det også med de fynske herregårde. Mange har hørt eller læst om den skrækkelige Laurids Brockenhuus på Egeskov, der for godt 400 år siden holdt datteren indespærret i årevis, fordi hun havde bragt skam over slægten ved at blive med barn uden at være gift. Eller om hvordan det lykkedes den senere storkansler Frederik Ahlefeldt i 1659 at komme i besiddelse af Tranekær. Han flygtede med Margrethe Dorothea Rantzau, hvis fader Grev Christian Rantzau havde godset i pant, og vendte først tilbage med datteren, da et ægteskab var blevet aftalt, og faderen havde foræret hende pantebrevet på Tranekær. Til sådanne kærlighedshistorier følger sig andre om onde herremænd, der pinte og plagede deres bønder. Det gælder baron Wilhelm Frederik Wedell, der ud over at give herregården Wedellsborg sit navn og ophøje det til grevskab i 1672 af bønderne fik tilnavnet »den gale«, fordi han altid var efter dem. Eller ejeren af Rødkilde Jens Lange, der i fremskridtets navn 100 år senere kæmpede særdeles hårdhændet med dem.

Men der findes altså også de ejere, som glimrer ved en indsats som målt med samtidens alen var ud over det sædvanlige. Og som stadig huskes, fordi de satte sig et varigt minde. En sådan mand er Johan Bülow på Sanderumgård. Kendt både som hofmarskal for Frederik 6. og siden som mæcen for kunst og kultur på Sanderumgård.

Johan Bülow

Johan Bülow blev født i 1751 i Nyborg, hvor faderen var vicekommandant ved

I.F. Clemens: Sanderumgaard. Titelblad, uden år.

Mål: 15,5×11,5 cm. Dette stemningsfulde billede af en rotur i haven en sommeraften viser gården, som den så ud på Bülows tid. Den er siden erstattet af en nybygning fra 1870–72 i italiensk stil.

garnisonen. Mange adelige gjorde dengang karriere i hæren, og Bülow var udsat til at følge faderen trop. Imidlertid gik alt grueligt galt. Da drengen blot var 16 måneder gammel, døde faderen Christian Vind Bülow uventet, og moderen Vibeke Magdalene, af slægten Brockenhus-Løwenhielm, overlevede ikke en barselseng fire måneder senere. Slægten trådte nu til. Johan blev sat i pleje hos moderens søster Edle Margaretha, som var frue på Hvidkilde gods ved Ollerup. Her fik han sin opvækst, men løbe fra arven efter faderen kunne han ikke. Allerede som niårig blev han kornet ved

rytteriet og bar fanen. Som 15-årig var han sekondløjtnant ved dragonregimentet i Odense. I 1769 kom han til København til livgarden, hvor han i 1772 havde rang af premierløjtnant.

Der var intet i dette, som var usædvanligt. Vendepunktet indtraf i årene 1768–71, hvor Bülow var indskrevet på Sorø Akademi. Denne skole var blevet grundlagt af Christian 4. tilbage i 1624 som en eliteskole for adelige, men som tiden gik, tiltrak den en stadig bredere kreds af elever. Hvem der betalte for Bülows ophold, står ikke ganske klart, men derimod er der ingen tvivl om, at

årene modnede ham og fik sider frem i hans begavelse, som senere kom ham til gode. Nitten år var han, da han forlod Sorø, men som han senere skrev, han havde kun levet i de tre sidste af dem.

Tilbage i København mødte han på sine vagter ved Christiansborg den unge kronprins, den senere Frederik 6. Han var på det tidspunkt en tre-fire år og ville gerne lege med soldaten, og nogen må have opdaget, at Bülow havde evner i den retning. Måske har Bülow set lighedspunkter med sin egen opvækst hos kronprinsen. Dennes far var Christian 7., der som bekendt var sindssyg og derfor aldeles fraværende overfor sønnen, og dronning Caroline Mathilde, som skulle udfylde pladsen, blev fjernet allerede i hans fjerde leveår efter affæren med Struensee. Hun døde, da prinsen var syv. Under alle omstændigheder blev den unge Bülow fra 1773 knyttet til kronprinsens hofstab, først som anden kammerjunker, men som hans gode indvirkning på prinsen blev erkendt, steg han i graderne.

Det var her, han fik brug for det, han havde lært på Sorø, indsigt i adskillige sprog, historie og statslære, for Bülow blev en slags uformel læremester for prinsen. I 1770'erne var denne opgave primært af pædagogisk art, men i det følgende årti blev den i stigende grad politisk. I 1784 blev kronprinsens udskudte konfirmation nemlig endelig gennemført, og dermed var Frederik berettiget til en plads i statsrådet (rettelig geheimestatsrådet). Her udførte han det, som er blevet kaldt kuppet mod Høegh-Guldbergs kabinet ved at læse en af Christian 7. underskrevet erklæring op om samme kabinets afskedigelse. Statsrådet blev under kronprinsens ledelse den nye egentlige magthaver, faderen forblev enevældig konge af navn. For Bülow blev kuppet et vældigt spring opad. Han fik titel af hofmarskal og gehejmeråd og fungerede tillige som en slags kabinetssekretær. Han, som var af lavadelig herkomst, og som skulle have været soldat, var nu en del af magtens centrum.

Her kunne en lykkelig historie om social opstigning være endt, men som i enhver god fortælling lå der en kim i det nye, som kunne blive farlig. Flere konflikter lå nemlig indbygget i Bülows nye stilling. For det første var han den, som havde gjort hele vejen selv, hvorfor han var indstillet på at nyde det herskende systems muligheder. Det stødte imidlertid sammen med, at den kreds af mænd, der var kommet til magten i 1784, var folk, der ville lave systemet om, med øgede muligheder for handel og nye forhold på landet med de store landboreformer som trumfkortet. Her så han sig snart mere beslægtet med den Høegh-Guldberg, som han havde været med til at styrte, end det hold han var blevet en del af. F.eks. satte han Høegh-Guldbergs navn på en mindetavle over fremragende mænd, han havde mødt, som han langt senere rejste på Sanderumgård. Bülow blev med andre ord sin konservative natur bevidst.

For det andet var der forholdet til kronprinsen. Denne var nu myndig og sin egen høje stilling bevidst. F.eks. giftede han sig som 22-årig i 1790 mod flere af sine rådgiveres ønske. For Bülow var det svært at se prinsens selvbestemmelsestrang i øjnene, og han kæmpede med at slippe sin gamle opdragerrolle. Dette hang igen sammen med, at den lærdom, han havde mødt på Sorø, var præget af troen på oplysningens nytte. Mennesket skulle lære af alle ting, af naturens rytme, af historiens gang osv. Bülow kunne moralisere i et væk, og det valgsprog han tog, da han i 1784 blev slået til ridder, »respice finem« – overvej hvad enden bliver – understreger dette træk. Andre så denne hang hos ham, og maleren Abildgaards broder morede sig ved at forvanske et citat fra Horats, så det kom til at lyde: »Den vise vil få navn af dåre, den retfærdige af uretfærdig, hvis han i sin stræben efter dyden går ud over det rimelige«. Bülow gemte de velmente ord, men tog dem ikke til sig i tilstrækkeligt omfang.

Det var vel kun Bülows dygtighed og

I.F. Clemens: 1te Udsigt i Sanderumgaardens Hauge 1798. Ejeren Hans Excellence Herr Geheimraad J.... Bülow tilegnet af hans ven I.F. Clemens. Mål: 10,3×16,5 cm. Alle stik rummer denne personlige dedikation fra kunstneren til Bülow. Det giver de små stik et intimt præg, også selv om de blev mangfoldiggjort i mange eksemplarer. Her ses havens norske hytte.

I.F. Clemens: 2den Udsigt i Sanderumgaardens Hauge 1798. Mål 10,3×16,5 cm. Den norske hytte ses i baggrunden til venstre. Alle stik rummer mennesker i den store, men tømmede natur. Det er med til at fremme lysten til selv at være til stede i haven, som derved bliver en attraktion.

I.F. Clemens: 3de Udsigt i Sanderumgaard's Hauge 1798.
Mål: 10,3×16,5 cm. Ved at anvende krogede grene som gelænder på
broen vises respekt for naturens egne former i den ellers så regulerede og
afstemte have.

I.F. Clemens: 4de Udsigt i Sanderumgaard's Hauge 1798.
Mål 10,3×16,5 cm. Herren i den blå jakke er en tilbagevendende figur
på stikkene. Det kan være Bülow selv. Han havde hund og også en
skovl, han var meget glad for.

I.F. Clemens: 5te Udsigt i Sanderumgaard's Hauge 1800.
Mål 10,5×16,6 cm. Dette og følgende tre stik er alle dateret 1800 og har let afvigende mål fra seriens øvrige.

I.F. Clemens: 6te Udsigt i Sanderumgaard's Hauge 1800.
Mål 10,5×16,6 cm. Formentlig Bülow med hund. Under alle omstændigheder midt i havens ro og fred.

I.F. Clemens: 7de Udsigt i Sanderumgaard's Hauge 1800.
Mål 10,5×16,6 cm. Ifølge indskriften er denne obelisk rejst år 1800.
Initialerne E.M.B.H. sigter antageligt til hustruen Else Marie (Bülow) Hoppe.

I.F. Clemens: 8de Udsigt i Sanderumgaard's Hauge 1800.
Mål 10,5×16,6 cm. Forskellen mellem havens oplevelsespræg og markens pligtarbejde kommer tydeligt frem på dette stik.

I.F. Clemens: 9de Udsigt i Sanderumgaard's Hauge 1803.
Mål 10,3×16,5 cm. Havens snelegang er vist på oversigtskort, men sjældent fremstillet på billede. Bülow, der til stadighed udvidede haven, har formentlig anlagt den siden Clemens' forrige besøg i år 1800.

I.F. Clemens: 10de Udsigt i Sanderumgaard's Hauge 1803.
Mål 10,3×16,5 cm. Dette lysthus er ikke navngivet men er et andet end det, som blev vist på forrige stik. Hvis billedet havde været vist i farve, ville man have kunnet se, at kreaturerne på marken til venstre alle er røde.

forsigtighed – egenskaber som hans modstandere ved hoffet kaldte hans slangeagtighed – der gjorde, at han var i stand til at forblive på posten i hele ni år. I sommeren 1793 var kronprinsens tålmodighed dog opbrugt, og ret pludseligt bad han Bülow om at tage sin afsked. Bülow troede ikke sine egne ører. Hele optrinet skrev han senere ned, så ordene har gjort ondt. Forsmålet og såret forlod han København sammen med hustruen Else Marie Hoppe. Måske har han alligevel anet, hvor det bar hen, for året forinden havde han investeret i en landejendom, Sanderumgård på Østfyn. Der flyttede de nu hen. Til forskel fra andre, der tidligt tvinges til at opgive deres erhverv eller løbebane, lod han sig imidlertid ikke slå ud. Det forbavsende er, at Bülow i sin nye tilværelse formåede at skabe en position, som på egne betingelser er mindst lige så mindeværdigt som hans kometkarriere ved det enevældige hof.

Sanderumgård og Bülows nye image

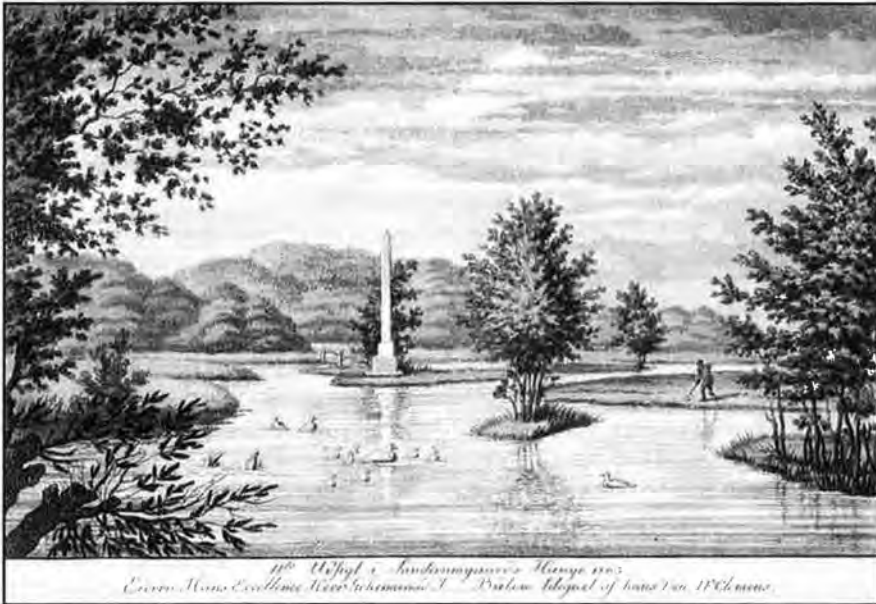
Sanderumgård har aldrig hørt til i kredsen af betydningsfulde fynske herregårde. Det udprægede herregårdsmiljø, som i dag omgiver gården med kastanjealler, skove og store åbne marker, er kommet forholdsvis sent til. Det skyldes indsatsen fra slægten Vind, der købte gården efter Bülows død i 1828, og som lige siden har drevet gården. Da Bülow overtog Sanderumgård var den kun af beskeden størrelse, hvad mange af de gæster, som i de følgende årtier besøgte ham, yndede at bemærke. De havde forventet noget større og nyere, som svarede til rygtet om Bülows format, som var løbet i forvejen.

Med Sanderumgård søgte Bülow tilbage til sine rødder. Gården havde i flere omgange i 1700-tallet været i hans moders slægts eje. Hans Brockenhuus-Løvenhielm havde erhvervet den tilbage i 1708. Han var som Bülows fader mili-

tærmand og satte sine surt optjente penge i landgods, som han håbede at få overskud af. Men kapital var en mangelvare hos slægten, og 1700-tallet var ikke noget stort århundrede for den østfynske gård. I 1500- og 1600-tallet havde Sanderumgård i lange perioder tilhørt kronen, og før den tid i middelalderen har vi kun få og ganske ukendte navne som Tue Skytte og Kjeld Pedersen nævnt som ejere af gården. Det er sandsynligt, at den oprindeligt har været en enestegård uden for dyrkningsfællesskabet i den nærliggende landsby Davinde. I senmiddelalderen kalder dens ejere sig for væbnere, det vil sige, at de havde ret til at bære våben med pligt til at stille, hvis kongen eller en finere adelsmand, som de havde svoret troskab, kaldte. Dens første omtale i de skriftlige kilder falder i 1394, næsten samme tid som Fraugdegård lidt længere mod vest, der er omtalt 1397. Det er næppe tilfældigt, for pestens hærgen i 1300-tallet betød gennemgribende ændringer i den danske landbrugs struktur, hvor der blev mere plads til gårde af den mellemstore slags.

Denne gård, som Bülow selv kaldte forsømt med »morads og hængedynd« rundt om, gik den forhenværende hofmand i gang med at forbedre med krum hals. På sin vis er det uforståeligt. Han havde i snart 20 år færdedes på det mægtige, første Christiansborg – det prægtigste slot Danmark har haft – og nu stod han med døre så lave i sit hjem, at man måtte bukke sig for at komme igennem. Og hustruen Else Marie, der var datter af en rig københavnsk familie, som i 1777 tilmed var blevet adlet som tak for faderens indsats ved højesteret, hvad så hun i et stuehus, hvis ruder var tilklynket med gær og papir, som Bülow noterede ved indflytningen?

H.P. Rohde, der har skrevet en fin biografi om Johan Bülow, tager blot overgangen fra København til Sanderumgård til efterretning uden at antyde, at overgangen må have været vanskelig. Rohde stiller sig med andre ord ikke spørgsmålet, så der findes ikke noget svar i den

I.F. Clemens: 11te og 12te Udsigt i Sanderumgaard's Hauge 1803. Mål 10,3×16,5 cm. Klassicistisk inspireret som Bülow var, rejste han hele to obelisker i sin have. I sin alderdom rejste han en runesten i haven og tog dermed også den nordiske arv til sig.

eksisterende litteratur om Bülow. Naturligvis er det rigtigt, at det ville have været svært for Bülow at blive i København efter afskedigelsen, men det er ikke det samme som at sige, at hans nye tilværelse var bestemt til at lykkes. For Bülow glemte aldrig den uretfærdighed, der var overgået ham. Rohde kalder det ormen i æblet, der til stadighed gnavede i hans sind. Derved får opbygningen af det nye sted også noget næsten trodsigt over sig. Ikke at han vendte København ryggen fuldstændig, nej bestemt ikke, han skrev med adskillige i hovedstaden, og blev på den måde hele tiden holdt ajour om det nyeste ved hoffet. De mange ulykker som indtraf for hovedstaden i de kommende år med både Christiansborgs brand 1794, som tog store dele af det indre København med sig, slaget på reden i 1801, bombardementet i 1807 og ikke mindst tabet af Norge i 1814 modtog han førstehåndsindtryk om fra personer ved hoffet. Et eller andet sted håbede han måske på at blive kaldt tilbage for at hjælpe Frederik 6. med statsstyret. Det skete dog aldrig.

Dette håb, hvor forfængeligt det end måtte være, var alligevel med til at holde ham igang. Man kan også kalde det hans stolthed. Bülow havde aldrig skyldt nogen noget. Alt det, han havde nået, havde han skabt selv. Det lå ham med andre ord fjernt at give op. Ved at bygge sig en ny bastion, som fortalte om hans indre format, kunne han samtidig vise, at afskedigelsen havde været en frygtelig fejltagelse. Sanderumgård blev på den måde Bülows minde, et minde for det, han stod for, et monument for eftertiden, for historiens dom, mente oplysningens mand, tager ikke fejl.

Den bedste støtte for denne tolkning finder man i den vedvarende trang hos Bülow til at forevige alt det, som han satte i værk på Sanderumgård. Andre skulle være medvidende om, hvad han foretog sig på sit gods fjernt fra alfarvej. På den måde var der altid et publikum til hans meritter. Kobberstikkere og malere blev kaldt til Sanderumgård og de-

res billeder blev spredt med alskens vinde, ikke mindst til den hovedstad, som han fandt ikke ville kendes ved ham. På den måde plejede han sit ry som verdensborgeren på Fyn.

Det lykkedes øjensynligt. Rygtet om ham og hans store kærlighed til kunst og kultur spredtes til litterater, musikere, historikere og kunstnere i det hele taget, og de kom i de næste 35 år frem til hans død i 1828 i stort tal til Sanderumgård. Her tilbød han at betale deres dannelsesrejser ud i Europa eller at bekoste udgivelsen af bøger, som de stredes med. Kunstnerne skrev på deres side begejstret om manden, og det værk han havde skabt på den lille østfynske herregård. Det var en lykkelig symbiose. Ikke mindst fremhævede de hans nyanlagte romantiske have, som ved sin størrelse og gennemførte stil hørte til blandt Danmarks fornemste af slagsen.

Haven ved Sanderumgård

Sanderumgård ligger lavt i landskabet. Lige syd for gården udspringer Vejrup å, som løber mod nordvest om gården. Den fornuftselskende Bülow drænedes gårdens marker, ligesom han samlede sten fra markerne og satte dem i gærder, introducerede nye kornsorter, nye behandlingsformer af dyr og så fremdeles. Alligevel er det haven, han huskes for. Havens særlige kendetegn var vand. Opstemmede søer såvel som naturlige søer blev bundet sammen af kanaler i stort tal. Stier og broer var færdselsvejene til lands, selv om besøgende gerne klagede over, hvor svært det var at komme tørskoet frem.

Bülow tog personligt del i arbejdet. Den spade, som han selv skriver, var brugt til at plante mange tusind træer med på godset, viste han stolt frem til gæster. Den var også med på et billede, som Eckersberg malede af ham på vandring i sin have. Spaden blev et symbol

på hans foretagsomme ånd. Den fulgte ham til det sidste og prydede kisten ved hans begravelse.

Anlæggelsen af haven var blevet påbegyndt allerede i 1790'erne. Man kan ikke sige, hvornår den stod færdig, for Bülow fik hele tiden nye ideer, og så udvidede han den. Da Mathias Winther i 1824 udgav en 120 sider stor digtsamling om sine oplevelser i Sanderumgårds have, var haven på hele 42 tønder land. I 1808, da den blev målt op og grundtegnet, var den mindre.

Det er ikke meningen her at gennemgå dens opbygning og dens symbolske indhold. Det har Erik Westengaard gjort i bogen »Tankefulde haver« fra år 2000. Heri lægger han vægt på, at Bülow var frimurer. Blot skal man ikke glemme, at Bülow bestemt var skeptisk overfor det mere sværmeriske i denne bevægelse. Haven må derfor også ses som et personligt monument, hvor han kunne få sagt tak til en række mennesker, som havde betydet noget for ham. I en nyere afdeling af haven var der f.eks. en mindetavle over folk, han gerne så blive husket. Høegh-Guldbergs navn er allerede blevet nævnt. En anden var Gerhard Schønning. Han huskes ikke meget i dag. Men han havde været professor ved akademiet i Sorø i historie, hvor Bülow havde haft ham. Det var Schønning, der introducerede ham til norsk historie og sagerne. Det lykkedes godt, og senere ser vi Bülow betale for islændingen Thorkekin og hans studier i ældre islandsk kirkehistorie, ligesom han betalte for Grundtvigs nyoversættelse af det gamle kvad om Beowulf. Om Schønning skrev Matthias Winther følgende vers i digtene om Sanderumgårds have:

Herlige Schønning! Naar jeg saae din
Bog,
Norriges Saga, ei Taaren jeg dulgte!
I dine Skrifter
Kongers Bedrifter!
Höi og romantisk din Saga fremsteeg,
Lövfuld og stærk som den nordiske Eeg.

Den norske hytte i haven var indirekte en hyldest til Schønning. Måske kan man også tilskrive Schønning kendskabet til vendingen: »Døden er vis, dødens time er uvis.« Disse ord sad på en lille tavle over indgangen til havens mest berømmede bygning »Tankefuld«. Den lå tilmed i en mere dunkel del af haven. Schønning havde været med i kredsen om tidsskriftet Danske Magazin, der som det første i Danmark udgav kilder fra den ældre historie og småstykker om personligheder fra norsk og dansk historie. Heri trykte man gamle testamenter, og vendingen er netop en oversættelse fra latin fra sådanne. Vendingen åbner de fleste testamenter og optræder på dansk allerede i 1400-tallet.

Haven er i dag ikke længere i den skikkelse, som den var på Bülows tid. Dens mægtige areal, dens pasning og vedligeholdelse og hele dens filosofiske indhold var for stor en mundfuld for godsets nye ejere efter Bülows død i 1828. En tiltrængt ny hovedbygning fra 1870–72 greb ligeledes afgørende ind i hele anlægget. Flere af haveanlæggets lysthuse er dog bevaret, og netop nu gøres der forsøg på at genskabe haven, og tilgroede kanaler åbnes igen.

I dette arbejde er det en vældig hjælp, at Bülow så flittigt lod havens attraktioner afbilde. Eckersbergs malede en serie billeder fra haven, ligesom kobberstikkeren J.F. Clemens, der var en personlig ven af Bülow, ad flere omgange forevige havens natur og kultur. Det er Clemens's billeder, der har fulgt denne artikel om Bülow.

Vi lader digteren Matthias Winther få det sidste ord. Forført som han var af Bülows veltalenhed, kunne han komprimere mandens skæbne i fire linjer: O sjelden er den Mand, som fro fra Hoffets Glands bortgik, for til Naturens stille Ro at vende hen sit Blik.

Måske ikke helt sandt, men det udtrykte fint det billede af Bülow, som han selv gerne så viderebragt.

Anvendt litteratur:

- H.R. Clausen: *Af min reisedagbog 1818*, udg. Carl S. Petersen, København 1918
- Johann Friderich Clemens: *Sanderumgård 1798–1803* – 13 håndkolorerede kobberstik. Syddansk Universitetsbiblioteks rara samling
- Fra Hoffet og Byen. Stemninger og Tilstande 1793–1822 i Breve til Joh. Bülow til Sanderumgaard*, udg. af Julius Clausen og P.Fr. Rist, København 1906
- Edvard Holm: *Danmarks Riges Historie 1699–1814*, 5. bind af Danmarks Riges Historie, København 1901
- H.P. Rohde: *Johan Bülow på Sanderumgård*, Odense 1961
- Erik Westengaard: *Tankefulde haver. En vandring i tre havers frimureriske symbolverden*, København 2000
- Matthias Winther: *Sanderumgaards Have*, Kjøbenhavn 1824